

JOSEF VAŠICA

Literární
památky
❖ epochy ❖
velkomoravské

863

885

VYŠEHRA D

Josef Vařica

30. 8. 1884

11. 4. 1968

JOSEF VAŠICA
Literární
památky
÷ epochy ÷
velkomoravské

863

885

VYŠEHRAD
PRAHA
2014

*Knihy vychází s laskavým přispěním
Ministerstva kultury České republiky*

Knihy vychází v roce 80. výročí založení
nakladatelství Vyšehrad |1934–2014|
a 130. výročí narození Josefa Vašici |1884–1968|

Josef Vašica

Literární památky epochy velkomoravské

Edice Kulturní historie

Staroslověnské texty přeložil Josef Vašica

K vydání připravila, poznámky a bibliografii doplnila Zoe Hauptová

Studii o Životech Konstantina a Metoděje (s. 98–109)

a doslov (s. 333–340) napsal Vladimír Vavřínek

Typografie Zdeněk Stejskal

Odpovědná redaktorka Radka Fialová

E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

roku 2014 jako svou 1285. publikaci

Vydání v elektronickém formátu první (podle třetího opraveného vydání)

Doporučená cena E-knihy 210 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: info@ivysehrad.cz

[www. ivysehrad.cz](http://www.ivysehrad.cz)

© Josef Vašica, 1966, dědicové, 2014

Preface © Zoe Hauptová, 1996

Epilogue © Vladimír Vavřínek, 2014

ISBN 978-80-7429-489-1

Tištěnou knihu si můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz

Elektronické formáty připravil KOSMAS, www.kosmas.cz

OBSAH

Josef Vařica (<i>Zoe Hauptová</i>)	11
Úvodem	14

I. LITERÁRNĚHISTORICKÁ STUDIE

Literární činnost slovanských apořtolů Konstantina-Cyrila a Metoděje	19
Pismo hlaholské	21
Mnich Chrabr: O písmenech	24
Staroslověnřtina jako spisovný jazyk velkomoravřký	30
Překlad evangeliáře	32
Dvě předmluvy Konstantina-Cyrila k slovanskému překladu evangelia	35
Překlad ostatních knih biblických	39
Apořtol	39
Žaltář	39
Starý zákon	40
Liturgické dílo slovanských apořtolů	43
Sinajřký zlomek meřní liturgie	43
Slovanská liturgie sv. Petra	47
Kyjevřské a Vídeňřské listy	51
Zpovědní řád velkomoravřký	57
Frizinské památky	60
Konstantina-Cyrila Řeč o přenesení ostatků přeslavného Klimenta neboli Legenda chersonřská	63
Právní odkaz cyrilometoděřský	72
Metoděřjův překlad nomokánonu	72
Metoděřjova adhortace k soudcům-kniřžatům	78
Velkomoravřký původ Zakona sudného ljudem	81
Staroslověňřský penitenciál Zapovědi světych Отвьрь	89

Velkomoravská škola literární	93
Staroslověnské legendy o sv. Konstantinu-Cyrilu a Metoději	95
Staroslověnské životy Konstantina a Metoděje (<i>Vladimír Vavřínek</i>)	98
Několik poznámek k Chvalořeči o sv. Cyrilu a Metoději	109

II. VELKOMORAVSKÉ TEXTY V ČESKÉM PŘEKladU

Sv. Konstantina-Cyrila Předmluva k slovanskému překladu evangeliáře	137
Sv. Konstantina-Cyrila Předzpěv k slovanskému překladu čtveroevangelia	140
Z mešní liturgie byzantského obřadu podle Sinajských zlomků	145
Ukázky textů z Kyjevských listů	147
Hymny na svátek Cyrila Filosofova, učitele slovanského národa	151
Písnový kánon o sv. mučedníku Dimitrijovi	160
Zpovědní řád Euchologia Sinajského	165
Frizinské památky	175
Řeč na přenesení ostatků sv. Klimenta neboli Legenda chersonská	180
Právní památky	191
A/ Zakon sudnyj ljudem	191
B/ Adhortace Metodějova k velkomoravským knížatům-soudcům	213
C/ Staroslověnsky penitenciál	218
Život sv. Konstantina-Cyrila	227
Život sv. Metoděje	277
Sv. Klimenta Ochridského Chvalořeč o svatém Cyrilu	303
Chvalořeč o svatém Cyrilu a Metoději	308
Cyrlometodějské otázky ve vědeckém díle Josefa Vašici (<i>Vladimír Vavřínek</i>)	333
Seznam literatury	341
Seznam zkratk	350
Jmenný rejstřík	351
Věcný rejstřík	360

Josef Vašica (1884–1968)

Je těžké vkrátce obsáhnout charakteristiku tak všestranně nadané a tvůrčími schopnostmi obdařené osobnosti, jakou byl profesor Vašica. Vědec, literát, učitel, kněz, v němž byl v hloubi duše ukryt i básník, přítel nikoli nevýznamné části české kulturní obce – a přitom statečný muž, jehož největší tvůrčí rozmach spadl právě do doby, která byla jeho dílu nejméně příznivá.

Jeho plodný a dlouhý život probíhal v dobách prudkých zvratů tohoto století. Narodil se 30. srpna 1884 ve slezské Štítině v rodině kolářského mistra, písmáka a muzikanta Františka Vašici. Jeho školní léta byla poznamenána vlivem vlasteneckého a kulturně působícího kněze Antonína Grudy, který byl ve styku s tehdejšími vrcholnými představiteli českého i slovenského kulturního a politického života, mezi jinými též s Palackým, Riegrem a chorvatským biskupem Strossmayerem. Když se roku 1894 přistěhovala Vašicova rodina do Opavy, povšiml si bystrého hochu tamní ředitel gymnázia Vincenc Prasek, a tak bylo o Vašicově životní dráze již rozhodnuto. Přispěl k tomu i další vzdělaný kněz, Vašicův strýc Eustach Glabazňa, pod jehož vlivem se Vašica rozhodl ke studiu teologie. Vysvěcen na kněze byl v Olomouci roku 1906, poté – když bylo oceněno jeho nevšední nadání – byl roku 1907 poslán do Vídně, aby tam studoval na filosofické fakultě slavistiku a klasickou filologii. Měl učitele slavných jmen: Vatroslava Jagiće, Milana Rešetara, Konstantina Jirečka, Václava Vondráka. Jeden semestr strávil v Praze, kde se v plejádě jeho učitelů zaskvělo i Masarykovo jméno. Studia

ukončil Josef Vašica ve Vídni roku 1911, předložil disertační práci *Das Olmützer Evangelistar in seiner Sprache und Entstehung* („Olomoucký evangeliář, jeho jazyk a jeho původ“), v níž se snažil dokázat vliv staroslověnského biblického překladu na překlad staročeský. Do těchto let také spadá jeho seznámení s Josefem Florianem, působícím ve Staré Říši na Moravě. Toto přátelství pro mladého Vašicu mnoho znamenalo a ovlivnilo též významně jeho literární zájmy, zejména o české baroko.

Po ukončení studia ve Vídni roku 1911 vyučoval Vašica na arcibiskupském gymnáziu v Kroměříži. Od roku 1919, kdy byla péčí A. C. Stojana zřízena stolice staroslověnského jazyka a literatury na olomoucké teologické fakultě a kdy se mohl pro tento obor habilitovat, působil Vašica na této fakultě jako soukromý docent, mimořádný a posléze řádný profesor až do roku 1937. Tehdy, když známý pražský slavista prof. Vajs odešel do důchodu, nastoupil na jeho místo řádného profesora „staroslověnského překladu Písma svatého a liturgie slovanské“ na pražské teologické fakultě. Od roku 1939 se však tato fakulta stala obětí nepříznivých dějinných událostí: po šest let za německé okupace byly české vysoké školy zavřeny, za komunistické vlády pak roku 1950 byla pražská teologická fakulta zrušena. Profesor Vašica byl v těchto těžkých dobách odkázán na velmi skromný život, snašel však svůj osud s obdivuhodnou statečností a vyrovnaností. Věnoval se cele vědecké práci, právě z padesátých a šedesátých let pocházejí jeho nejvýznamnější objevy z oblastí staroslověnského jazyka a písemnictví. Jejich význam vynikne i z reedice této knihy, kterou uspořádal na konci svého života. Až do své smrti 11. dubna 1968 pracoval velmi aktivně v redakci Slovníku jazyka staroslověnského, pro nějž připravil a nově interpretoval zejména právní památky. Ještě před svou smrtí se zmiňoval o mnohých myšlenkách a plánech, které už nestačil uskutečnit. Pohřben byl ve slezských Klimkovicích v hrobě svého strýce Eustacha Glabazni, po zrušení hřbitova byly jeho ostatky přeneseny na Velehrad.

Staroslověnština a její památky ovšem nebyly jediným předmětem Vašicova zájmu. K tomuto studiu se Vašica dostal od zkoumání staročeského textu biblického a z celé široké oblasti paleoslovenistiky dával přednost zvláště velkomoravskému písemnictví a české církevní slo-

vanštině, zejména též památkám svatováclavským. Jeho české překlady svatováclavských legend vyšly především v dosud nepřekonané edici Vajsově (*Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile*, Praha 1929), v reprezentativní publikaci *Na úsvitu křesťanství* (Praha 1942) a porůznu i jinde. Vedle toho se věnoval i popisu a katalogizaci církevněslovanských rukopisných památek, chovaných na českém území. Spolu s J. Vajsem vydal *Soupis staroslovanských rukopisů Národního muzea v Praze* (1957), z pozůstalosti byl vydán katalog *Z církevněslovanských rukopisů Národní knihovny v Praze a Slovanské knihovny* (1995).

Dosud ne plně doceněno zůstalo Vašicovo dílo, týkající se písemnictví českého baroka. Tento dluh české vědy Vašicově průkopnické práci byl alespoň zčásti splněn reedicí jeho knihy *České literární baroko* (Vyšehrad 1938), kterou koncem roku 1995 reprintovalo nakladatelství Atlantis.*

Ještě za první světové války a zejména v dvacátých a třicátých letech věnoval Vašica svou pozornost ruské literatuře a filosofii. Jeho zájmu se těšil zvláště P. J. Čaadajev, ale také N. V. Gogol a další spisovatelé a básníci, svými překlady zpřístupnil českým čtenářům některá díla K. Balmonta, O. Mandelštama aj. Tato Vašicova činnost ještě čeká na své zhodnocení.

Péčí V. Neuwirtha byl vydán sborník vzpomínek Vašicových současníků a žáků (*Profesor Josef Vašica. Jeho život, vztahy k rodině a rodnému kraji*, Olomouc 1994). Zde vyniká lidská osobnost Vašicova a jeho účast v českém kulturním a literárním životě. Byl nejen všestranným a talentovaným vědcem, ale také ušlechtilým člověkem.

ZOE HAUPTOVÁ

---

* Nové vydání této Vašicovy práce chystá nakladatelství Vyšehrad v roce 2015 (pozn. red.).

Úvodem

Literární památky období velkomoravského zahrnuté v této knize byly původně sepsány nejstarším spisovným jazykem slovanským, takzvanou staroslověňštinou. Z malých počátků, překladu evangelních perikop a nejpotřebnějších liturgických textů, s nimiž přišli slovanští apoštolové na Moravu, vyrostla zde ohromná překladová literatura, jež postupně dospěla až k přetlumočení celé bible a všech bohoslužebných pomůcek i k obsáhlým výborům ze spisů církevněprávních a patristických. Po vypuzení žáků Metodějových z Moravy dostal se pak tento soubor textů k Slovanům jižním a východním, kde dal podnět ke vzniku bohatého krajově rozlišeného písemnictví církevněslovanského, udržujícího se v církevní praxi až do nynější doby. I tyto cyrilometodějské překlady mají nemalou cenu literární. Jako význačný jejich rys možno označit uvědomělou snahu dávat přednost smyslu před doslovností. Tuto zásadu hájil Konstantin-Cyryl zvláštním traktátem, který se nám zachoval jen v chatrném zlomku. Vedle usilovné činnosti překladatelské vyvíjí se však na Moravě také hojná původní tvorba literární, a o tu především šlo v této edici: shromáždit vjedno pokud možno všechny tyto originální texty vzniklé na Velké Moravě v jazyku staroslověnském a zpřístupnit je českým překladem. Je to celek žánrově kupodivu dosti bohatě odstíněný, v němž neposlední místo mají skladby básnické. Dílo slovanských apoštolů by nebylo dosáhlo této šíře a pronikavosti, kdyby nebylo našlo nadšené pomocníky v řadách jejich učedníků, ať to byli jejich krajané, kteří s nimi přišli z Cařihradu, nebo rodilí Moravané. V nemalé míře

bylo to osobní kouzlo geniálního Konstantina, které je získalo pro tuto spolupráci. Svědčí o tom dojemné vzpomínky naň v hymnech jeho svátečního officia.

Cyrilometodějský odkaz literární zahrnuje v sobě též významnou skupinu textů církevněprávních, které tvoří zároveň nejstarší skupinu juridických památek slovanských. Kromě zkráceného překladu Scholastikova nomokánonu, který pořídil Metoděj, a který ovšem nemohl být zařazen do této sbírky, ač má nemalý význam pro dějiny české právní terminologie, patří sem především takzvaný Zakon sudnyj ljudem (soudní zákoník týkající se laiků), vůbec nejstarší právní památka slovanská, dřív mylně pokládána za bulharskou, a pak řeč Metodějova k soudcům-knižatům a současný velkomoravský penitenciál. Pro české právní dějiny nejdůležitější je Zakon sudnyj ljudem. Přestože většina jeho statí je přeložena z řecké Eklogy, přece tři z nich jsou samostatně koncipovány a na mnoha místech je v slovanském znění trestní nález řecké předlohy pozměněn a zmírněn, takže je tu hojnost nového právně historického materiálu. Překlad Zakona sudného a komentář k němu připojený prohlédl a na některé nedostatky mě upozornil pan JUDr. Vladimír Procházka, začež mu vzdávám vroucí díky.

V PRAZE, V DUBNU 1965

JOSEF VAŠICA

LITERÁRNĚHISTORICKÁ
STUDIE

Literární činnost slovanských apoštolů Konstantina-Cyrila a Metoděje

Bohaté nálezy archeologické za posledních let v okolí Velehradu a v Mikulčicích i jinde obrátily pozornost všech, kdo se zajímají o naši kulturní minulost, k těmto drahocenným pozůstatkům vyspělé vzdělanosti našich předků z období Velké Moravy. Této vysoké úrovni materiální kultury, která takto pozvolna vyvstává z podzemí a sutin úsilím celé generace badatelů, odpovídá stejně skvělá produkce literární, podníčená v moravské říši slovanskými apoštoly a těsně svázána s potřebami a zvláštnostmi doby a místa.

Oba bratři, Konstantin-Cyril a Metoděj, synové soluňského drun-garia Lva, kteří byli posláni na Moravu byzantským císařem Michael-lem III. na žádost Rostislava a Svatopluka a ostatních knížat, aby do-vršili výuku křesťanskou v této zemi, již obrácené na víru Kristovu, hlav-ně sestavením vhodné příručky církevněprávní, měli již za sebou pohnutou a úctyhodnou minulost. Starší z nich, Metoděj, asi po deset let spravoval jako kníže jednu slovanskou provincii říše byzantské, pak se vzdal světské kariéry a odešel do kláštera na svazích malo-sijského Olympu, a tam se věnoval cele modlitbě, studiu a výchově svých mladých přátel slovanských, z nichž někteří ho později provázeli na Moravu. Konstantin – teprve krátce před smrtí přijal mnišské jméno Cyril – vyrůstal v ovzduší císařského dvora v Byzanci a měl v kancléři Theoktistovi mocného ochránce, který se jej marně pokoušel získat pro dvorskou službu. Po předběžných studiích jazykových, kde ho zaujal hlavně básník Homér, po kursu filosofie, které nějaký čas učil na vysoké

škole, zakotvil v teologii a našel svého mistra v Řehoři Naziánském, k jehož poctě složil básnické enkomion zachované v slovanském překladě v jeho životopise. Záhy se stalo, že tento plachý učenec, který se osvědčil v disputaci proti obrazoboreckému patriarchovi Janu VII. Gramatikovi, byl pověřen diplomatickým posláním k Arabům a Chazarům, jež měl získat pro křesťanskou víru. Tato učená hádání, známá jen ve zkráceném podání z Konstantinova slovanského životopisu, nejsou jeho jedinými spisy řeckými. Je tu ještě celý soubor spisů věnovaných nalezení ostatků svatého Klimenta, k němuž dal podnět za svého pobytu v Chersonu. Tato činnost Konstantina, rodilého Slovana, jako autora v jazyku řeckém, dokazuje mimo jiné nejen účast Slovanů v literárním životě byzantském, ale též jistý vliv byzantské vzdělanosti na vynikající osobnosti slovanského středověku.¹

Zdá se pravděpodobné, že slovanští apoštolé pomýšleli na zavedení slovanského jazyka do liturgie mezi svými soukmenovci v byzantské říši a že k tomu činili přípravy sestrojením písma a překladem liturgických knih, ale nedostali k tomu pověření ze strany vládní. Proto když se jednalo u dvora o prosbě moravských knížat, Konstantin, ač unaven a nemocen, projevil ochotu vzít na sebe požadovaný úkol, mají-li Moravané knihy ve svém jazyku, jinak že se obává, aby nebyl viněn z hereze. Císař se vymlouvá, že ani jeho děd, ani otec, ani mnozí jiní o tom nic nevědí, a vyzval ho k modlitbě v té věci. Konstantin s Metodějem a s jinými, kteří byli stejného smýšlení jako oni, jali se modlit, a tu Bůh zjevil Konstantinovi slovanské knihy, tj. dostalo se mu vnuknutí od Boha pro zavedení slovanského jazyka do liturgie. Proto v listě císaře Michaela knížeti Rostislavovi, který mu doručili poslové po svém návratu, velebí se tyto knihy psané novým tvárným písmem jako dar od Boha větší a vzácnější než všechno zlato a stříbro a drahé kamení.

Písmo hlaholské

Písmo, které sestrojil Konstantin pro své slovanské krajany z okolí Soluně, mluvící starobulharským makedonským nářečím, byla takzvaná hlaholice. Touto novou abecedou mělo být též zdůrazněno, že Slované jsou národ samostatný, nezávislý na Řecích a Latinících. Je to podivuhodné dílo přesně podávající v své hlaholské grafice všechny fonetické zvláštnosti slovanské řeči s jejími palatálami, nasálami a oběma polohláskami. Při jejím sestavování byl Konstantin ovlivněn jednak slovanštinou, jednak řečtinou. Znal fonologický systém řecký a jemu odpovídající systém řeckého písma; k hláskoslovné soustavě slovanského písma však musel teprve vytvořit odpovídající soustavu písma.² Do jakých jemností byl tento systém slovanského písma propracován, svědčí mimo jiné složité zásady, jimiž se Konstantin řídil při užívání trojího hlaholského písmene *i*, zřetelně ještě rozlišovaného v Kyjevských listech, jediné velkomoravské památce psané touto nejstarší hlaholicí.³ Tato nejstarší hlaholice se vyznačuje jistou „tvárnou vznešeností“, není psána do dvou linek, nýbrž písemné znaky o nestejně výšce jsou zavěšovány na jedinou horní linii, z níž visí volně „jako hrozny“. Tento způsob vázání písmen na hořejší linii je podle Oldřicha Menharta „velmi starého, neevropského původu“.⁴ Tato hlaholice Konstantinova, vzbuzující právem obdiv moderních lingvistů-fonetiků, vznikla z prvků řecké kurzivy a některých písem orientálních, zvláště hebrejskosamariťánských a koptských. Konstantin-Cyřil také vytvořil touto hlaholskou abecedou novou soustavu číselnou, nezávislou na řecké. Ponechal jen

základní osnovu řecké číselné soustavy: 1 – 10 – 100 ($a - i - r$), ostatní písmena nabyla číselnou platnost podle pořadí v abecedě. Cyrilská číselná soustava se zase úplně přizpůsobila řecké. V době velkomoravské bylo veškeré písemnictví slovanské, pěstěné slovanskými apoštoly a jejich učedníky, psáno touto hlaholicí. Teprve po vypuzení slovanských kněží z Moravy (886), když většina z nich našla nové působiště v říši bulharské, vzniklo tam nové písmo slovanské, tzv. cyrilice.

Bylo to v jádře písmo řecké, doplněné pro fonémy ryze slovanské nově vytvořenými znaky většinou zjednodušením a příslušnou úpravou písmen hlaholských. V tomto novém prostředí v sousedství Byzance, kde si Slované již zvykli užívat řeckého písma k příležitostným záznamům, zvláště když se stal knížetem Polořek Symeon (893–927), nedala se hlaholice dlouho udržet. Ještě téhož roku, co Symeon nastoupil na trůn, nebo roku následujícího, byla tam oficiálně zavedena cyrilice. V sídle knížecím v Prěslavi byl biskupem jeden z moravských žáků Metodějových, Konstantin Bulharský, který tuto změnu slovanské abecedy v cyrilici připravil a sám i s příslušníky své literární školy jí v liturgických i světských knihách důsledně užíval. Na první pohled nebylo možno takovou slovanskou knihu od řecké ani rozeznat. To bylo jejich pýchou a přispělo nemálo k rychlému rozšíření cyrilice po všech krajích jižních a východních Slovanů užívajících byzantské liturgie slovanské. Cyrilice se stala také základem běžného civilního písma u Bulharů, Srbů a Rusů, ba do nedávné doby i u románských Rumunů.

Jedna část bývalých spolupracovníků Metodějových s Klimentem, pozdějším biskupem Velickým, a s Naumem v čele zůstala věrna hlaholici, a třebaš byla vyhoštěna na okraji bulharské říše až k hranicím Albánie, vytvořila v okolí Ochridu vynikající středisko literární, kde i po smrti obou zakladatelů víc než po jedno století se užívalo starobylého písma hlaholského, jak svědčí kodexy psané v Makedonii, jako evangeliář Assemanův, Sinajský žaltář a Euchologium Sinajské.⁵ Nebyl to však jen rozdíl v písmě. Proti přěslavské literární skupině, která se nejen v písmě odklonila od cyrilometodějské tradice, ale zasazovala se také o revizi textu těchto nejstarších památek podle řeckého originálu,

snažíc se o jeho doslovnost mnohdy i na úkor smyslu, uchovávají texty psané v Makedonii, a to i v době, kdy už se tam stala cyrilice abecedou normální, jako cyrilské Dobromirovo evangelium nebo Ochridský Apoštol,⁶ archaické zvláštnosti cyrilometodějského jazyka, a odtud se tyto starobylé památky dostávaly i do sousedních zemí.

Zde v Ochridě vznikl také za bojů o hlaholici v době cara Symeona jeden z nejzajímavějších spisků starého slovanského písemnictví. Je to obrana slovanského písma od mnicha Chrabra. Tímto „chrabrým“ mnichem byl nejspíš druh Klimentův Naum. Třebaže spisek nevznikl na Velké Moravě, měl ji autor na mysli, když jej psal, jak svědčí v závěru jeho vzpomínka na její knížata.⁷

Mnich Chrabr O písmenech

Slované dřív, pokud byli pohany, neměli písma, ale počítali a věštili črtami a zářezy. Když pak byli pokřtěni, snažili se psát slovanskou řeč římskými a řeckými písmeny bez dodatečné úpravy. Ale kterak je možno dobře psát řeckými písmeny *bogъ* nebo *životъ* nebo *dzělo* nebo *crьkovъ* nebo *čajanie* nebo *širota* nebo *štedroty* nebo *jadъ* nebo *odu* nebo *junostъ*.

Potom však Bůh milující lidi, který všechno řídí a nenechává lidské pokolení bez vzdělání, nýbrž přivádí všechny k poznání a spáse, slitoval se nad národem slovanským a poslal mu svatého Konstantina Filosofa, řečeného Cyrila, muže spravedlivého a opravdového, a ten jim vytvořil třicet osm písmen, jednak podle soustavy řeckých písmen, jednak podle slovanské řeči. Začal prvním písmenem podle řečtiny: Oni totiž *alfou* a on *azem*. Písmenem *a* se začalo obojí písmo. A jako Řekové tak učinili, aby napodobili židovská písmena, tak on řecká. Židé totiž mají jako první písmeno *alef*, což se vykládá takto: ti, kteří vyučují, když se k nim přivede dítě, řeknou mu: „Uč se,“ což jest *alef*. A to napodobili Řekové a řekli: *alfa*. Tak se přizpůsobil termín židovského výkladu řeckému jazyku, že se praví dítěti místo „uč se“ „hledej“, neboť *alfa* znamená v řeckém jazyku: „hledej“. Tím se řídil i svatý Cyril a učinil prvním písmenem *azъ*. Poněvadž však je *azъ* prvním písmenem a je dáno od Boha slovanskému národu k otevření úst, aby rozuměli ti, kdo

†₁ 𐌺₂ 𐌴₃ 𐌶₄ 𐌸₅

𐌹₁ 𐌺₂ 𐌻₂ 𐌾₃ 𐌿₄

a – azb   b – buky   v – vědi   g – glagolb   d – dobro

𐌺₆ 𐌻₇ 𐌼₈ 𐌽₉ 𐌾₁₀

𐌿₅ 𐌺₆ 𐌻₆ 𐌼₇ 𐌾₁₀

e, je – jestb   ž – živěte   dz – dzělo   z – zemlja   i – iže

𐌿₂₀ 𐌺₃₀ 𐌻₄₀ 𐌼₅₀ 𐌽₆₀

𐌿₈ 𐌺₈ 𐌻₂₀ 𐌼₃₀ 𐌽₄₀

ĩ   j (ǵ, dʳ) – děrv   k – kako   l – ljudje   m – myslite

𐌺₇₀ 𐌻₈₀ 𐌼₉₀ 𐌽₁₀₀ 𐌿₂₀₀

𐌿₅₀ 𐌺₆₀ 𐌻₈₀ 𐌼₁₀₀ 𐌽₂₀₀

n – našb   o – onb   p – pokojb   r – rьci   s – slovo

300 400 500 600 700

300 400 500 600 800

t - tvrdo u - ukъ f - fertъ ch - chěrъ o - otъ

(500) 900 1000 (400)

9 900 90 400

f - pe (fita) c - ci č - črěvъ š - ša y - yžica

ь - jer tvrdé y - jery ь - jer měkké ja, ě - jat' ju

ь - jer tvrdé y - jery ь - jer měkké ja, ě - jat' ju

60 700

ksi q - qesъ jq - jqsъ e, je - (j)esъ psi

se učí písmu, vyslovuje se velikým rozevřením úst, kdežto jiná písmena se vyslovují a pronášejí malým otevřením úst.

Toto jsou slovanská písmena a takto se mají psát a vyslovovat:

a b v g d e ž dz z i i ě (đ) k l m n o p r s t y u ch o (ot)
k (št) c č š ь ъ ě ju j o q e th (f) ch (pavoukovité).

(Jak se mají psát a vyslovovat, ukazuje nákras O. Menharta. Hlaholice je tu podle Kyjevských listů a pod ní cyrilice podle Ostromirova evangelia (1056–1057). U jednotlivých písmen je označena jejich číselná hodnota. V hlaholici chybí znak pro 800: vyjadřoval se písmenem *k (št)*, které se však v Kyjevských listech nevyskytuje. Písmena cyrilská *ksi* a *psi* jsou případná pro úplnost.)

Někteří ovšem namítají: proč vytvořit třicet osm písmen? Vždyť se může psát i menším počtem, jako píší Řekové dvaceti čtyřmi? Ti však nevědí přesně, kolika píší Řekové. Mají sice čtyřiaadvacet písmen, ale ta jim k psaní nestačí. Proto si k nim přidali jedenáct dvojhlásek a tři číselné znaky pro šest, devadesát a devět set, takže dohromady jich jest třicet osm písmen.

Jiní opět praví: Nač jsou slovanská písmena? Ani Bůh jich nestvořil, ani andělé, ani nejsou od prvopočátku jako židovská, řecká a římská, jež jsou od počátku a jsou přijata Bohem. Jiní zase se domnívají, že Bůh sám vytvořil písmena – a ubožáci nejsou si vědomi toho, co mluví – a že Bůh přikázal, aby jen v třech jazycích bylo Písmo, jak je psáno v evangeliu: *I byla destička napsána židovsky a římsky a řecky*. Slovanicky však tu není.

Co těmto lidem odpovíme anebo co řekneme takovýmto pošetilcům? Nuže řekneme jim ze svatých knih, jak jsme se naučili, že všechno je od Boha konáno postupně, nikoli najednou. Neboť Bůh nestvořil napřed jazyk židovský ani římský ani řecký, nýbrž jazyk syrský, kterým mluvil též Adam, a od Adama do potopy a od potopy až do té chvíle, kdy Bůh rozdělil jazyky při stavění věže, jak je psáno: Když zmateny byly jazyky... A jako jazyky, tak byly rozděleny mezi národy i mravy a obyčeje a zřízení a zákona a nauky: Egyptanům připadla geometrie, Peršanům a Chaldeům a Asyřanům astrologie, kouzelnictví, lékařství, čarování a všechna věda lidská. Židům pak svaté knihy, v nichž je psáno,

kterak Bůh stvořil nebe a zemi a vše, co na ní jest, i člověka a všechno po pořádku, jakož je psáno. Helénům pak připadla gramatika, rétorika a filosofie.

Před tím však Helénové neměli písma pro svůj jazyk, nýbrž psali svou řeč písmeny foinickými. Tak tomu bylo mnoho let, až konečně přišel Palamédes, a ten počal od *alfy* a *béty* a vynalezl Helénům toliko šestnáct písmen. Kadmos Milétský jim pak přidal tři písmena ($\theta \phi \chi$). A tak psali po mnoho let devatenácti písmeny. Potom Simonides vynašel a přidal dvě písmena ($\eta \omega$) a Epicharmos tlumočník vynalezl tři písmena ($\zeta \xi \psi$). I sebralo se jich čtyřiaadvacet. Po mnohých pak létech gramatik Dionysios vynalezl šest dvojhlásek, pak někdo jiný pět a jiný tři číselné znaky. A tak mnozí za mnoho let dali stěží dohromady třicet osm písmen. Potom pak po uplynutí mnoha let na rozkaz Boží našlo se sedmdesát mužů, kteří pořídili překlad (Starého zákona) z židovského jazyka na řecký. Ale pokud jde o slovanské knihy, jediný svatý Konstantin řečený Cyril i písmena pro ně vytvořil i knihy přeložil v několika málo letech, kdežto u nich mnozí po mnoho let, sedm jich písmo upravovalo a sedmdesát překlad. Proto slovanská písmena jsou posvátnější a úctyhodnější, neboť svatý muž je vytvořil, kdežto řecká Helénové pohané.

A řekne-li kdo, že jich nevytvořil dobře, protože se ještě upravují, odpovíme jim: řecká rovněž mnohokrát upravovali Akvilas a Symmachos a potom mnozí jiní. Je jistě mnohem snadnější později přetvářet než poprvé vytvořit.

Otážeš-li se tedy řeckých literátů a řekneš: Kdo vám vytvořil písmena nebo přeložil knihy nebo v které době? – tu málokdo z nich to ví. Otážeš-li se však slovanských spisovatelů: Kdo vám vytvořil písmena nebo knihy přeložil? tu všichni to vědí a odpovídající řeknou: Svatý Konstantin Filosof řečený Cyril, ten nám i písmena vytvořil i knihy přeložil, a jeho bratr Metoděj. Neboť jsou ještě živi ti, kteří je viděli. A otážeš-li se, v které době, i to vědí a řeknou, že v době Michaela, císaře řeckého, a Borise, knížete bulharského, a Rastice, knížete moravského,

a Kocela, knížete Blatenského Hradu, v letech od stvoření světa šest tisíc tři sta šedesát tři.

Jsou také jiné odpovědi, jež povíme jinde, nyní není k tomu příhodná doba. Takovou vzdělanost, bratři, dal Slovanům Bůh. Jemu budiž sláva a čest a moc a klanění nyní i vždycky i neskončené věky. Amen.⁸

Chrabrova obrana slovanského písma vedle poučení působila také mocně na probuzení národního vědomí u Slovanů. Jazykové a liturgické dílo soluňských bratří bylo pro ně zdrojem mocné mravní síly. Slované se jím octli na stejné úrovni s předními kulturními národy. Vědomí, že to byli světci, od nichž přijali písmo a knihy, povznášelo je i nad samé Řeky. Ohlas této oprávněné hrdosti ozývá se později také na české půdě, Balbínem počínaje, z obran české řeči.

Staroslověnština jako spisovný jazyk velkomoravský

Řeč Moravanů se jen velmi nepatrně lišila od slovanské řeči v kraji soluňském, který byl rodištěm slovanských apoštolů. Proto také písmo hlaholské, které bylo prvotně sestaveno pro tento starobulharský makedonský dialekt, potřebovalo jen malé úpravy v novém pračeském prostředí, kde později vyrostl spisovný jazyk český a slovenský. Tato úprava se týkala střidnic za praslovanské palatály *k'g'*, jež v soluňsko-makedonském dialektě zněly *šf'* a *žd'*, kdežto na Moravě *c* a *dz*. Dokladem toho jsou Kyjevské listy, jediná památka velkomoravská s původní hlaholskou grafikou, kde tato změna je důsledně provedena.

Soluňští bratři nepřišli na Moravu, jak bylo vhodně řečeno, do kulturní prázdnoty.⁹ Moravané přijali křesťanství již před víc než půlstoletím a pozvolna se vytvořila také příslušná náboženská terminologie pod vlivem západním, zejména starohornoněmeckým, jehož stopa se zachovala až podnes např. v modlitbě Otčenáše ve výrazu „vezdejší“ (... chléb náš vezdejší...).¹⁰ Jazyk starých Moravanů, zachovávající tradiční výrazové prostředky, byl tedy již jako orgán soudobého života a snažení jazykem kulturním, ale teprve příchodem Konstantina a Metoděje a jejich živým slovem, jakož i jejich bohatou činností literární, původní i překladovou, dostalo se mu mocného popudu k vyššímu rozmachu. Není tedy sporu o tom, že tento soluňskomakedonský dialekt starobulharského jazyka, kterým mluvili a psali slovanští apoštolové, a který bychom mohli nazvat také prastaroslovanským, sehrál na Moravě roli vzorného literárního jazyka a stal se normou literárního

jazyka pračeského vysokého stylu. Přitom však lze pozorovat, že tento cyrilometodějský spisovný jazyk byl ovlivňován místním moravským jazykem a vyvolával v něm jisté změny zejména lexikální a frazeologické, ale jen v těch případech, kde šlo o to, aby se do něho nevloudily prvky neorganické, nesystémové, které by byly těžko srozumitelné v místním pračeském prostředí. A poněvadž se to děje důsledně, zdá se to nasvědčovat tomu, že se tento vývoj staroslověnského jazyka na Moravě nedál zcela živelně, ale že spíše probíhal za vědomého vědeckého řízení velehradského literárního střediska.¹¹

Tento prvotní spisovný jazyk, kterým psali Konstantin-Cyrl a Metoděj a jejich moravská literární škola, nazývá se v pramenech blízkých jejich době „slověnským“. Podle toho se mu u nás počalo od dob Pastrnkových říkat „staroslověnský“. A tento výraz poněkud nezvyklý a uměle zkonstruovaný zobecněl jako technický termín pro nejstarší období církevněslovanského písemnictví, asi až do konce 11. století. Staroslověnština, která se stala v pozdějším vývoji jedním z takzvaných jazyků mrtvých, bez nichž, jak praví Léon Bloy, nemožno žít, byla dlouho orgánem nejstarší literární tvorby slovanské, nástrojem mistrně ovládaným zvláště v rukou Konstantina-Cyrila, jehož třeba mít za vlastního tvůrce a inspirátora slovesného díla, spojeného se jménem obou bratří.

Jedním ze znaků staroslověnštiny byla plná fonetická platnost polohlásek neboli tzv. jerů. To mělo za následek, že staroslověnština neměla zavřených slabik. A poněvadž platí zásada, že se libozvučnost řeči zvyšuje úměrně s procentem otevřených slabik, patřilo staroslověnštině co do eufonie přední místo mezi evropskými jazyky, hned vedle italštiny.¹² Její hudebnost byla ještě stupňována pohyblivostí přízvuku a střídavou intonací dlouhých slabik. V pozdějším vývoji, jenž se projevuje zřetelně již v 10. věku, podléhaly jery ve všech slovanských řečech jistým změnám: buď zanikaly, zvláště na konci slov, nebo splývaly oba v jedno nebo byly nahrazovány plnými hláskami. Tyto měnlivé osudy polohlásek, v nichž se ohrázel vliv jednotlivých lokálních nářečí, a pak střídnice za nosové hlásky, charakterizují další etapy vývoje církevní slovanštiny, dělicí se podle těchto znaků na různé redakce podle těchto místních nářečí.

Překlad evangeliáře

Literární odkaz cyrilometodějský je nesmírně bohatý a rozmanitý. Podat stručný výklad o něm není úkol snadný. Nejenže se nezachoval žádný autograf těchto památek, i nejstarší pergamenové rukopisy s těmito texty jsou vzdáleny od svých archetypů sto až sto padesát let a prošly filtrem několika kopií. Jiné jejich spisy nás došly v značně pozdních opisech a s mnohými poruchami. Jen zřídkakdy nesou jméno autorovo a mnohdy i toto výslovné označení je pochybné. Přes velké úsilí mnoha generací od dob Josefa Dobrovského,¹³ který položil základ pro vědecký výzkum těchto otázek, mnoho jich zůstává ještě nedořešeno. Není proto divu, že při tomto stavu věcí nechci víc než podat jakýsi souhrn verosimilií, přehled víceméně pravděpodobných výsledků z rozsáhlé odborné literatury.

Literatura cyrilometodějská se začíná překladem evangelií, který přinesli slovanští apoštolové již s sebou z Cařihradu na Moravu. Byl to prvotně jen výbor evangelních čtení, tzv. *aprkos*, neboli evangeliář, sbírka evangelních perikop ku předčítání při bohoslužbě. Teprve později byl tento výbor na Moravě doplněn překladem ostatních, kompletorních částí na úplné čtveroevangelium (*tetrum*).^{13a} Obojí tento typ překladu evangelního, aprkosní i tetraevangelní, se zachoval v mnoha rukopisech, z nichž nejstarší pocházejí z konce 10. nebo 11. století. Nejdůležitější z nich: dva evangeliáře, vatikánský kodex Assemanův, psaný hlaholicí, a cyrilský Savvina kniha, a dvě tetraevangelia hlaholská, Zografské i Mariinské, byly zpřístupněny vzornými edicemi, takže je

tu možnost všestranného studia.¹⁴ Toto studium se bralo dvojitým směrem. Jednak byly tyto evangelní texty zkoumány po stránce jazykové a materiál odtud čerpaný poskytl základ pro mluvnicki staroslověnskou, jednak byl věnován zájem otázkám textověkritickým. Srovnáváním těchto textů navzájem a s jejich řeckou předlohou hledělo se proniknout až k prvotní povaze evangelního překladu, jakou se vyznačoval v době cyrilometodějské. Výsledky tohoto téměř stoletého úsilí jsou pozoruhodné, ale daleko ještě nejsou definitivní.

V letech 1935 a 1936 vydal Josef Vajs po několikaleté přípravě celé staroslověnské tetraevangelium ve čtyřech svazcích s textem rekonstruovaným, tj. uvedeným přibližně do té podoby, v jaké vyšel z dílny obou slovanských bratří.¹⁵ Paralelní text řecký, rovněž rekonstruovaný pro epochu cyrilometodějskou, a obsáhlý materiál textověkritický činí z této edice základ pro další průzkum těchto subtilních otázek. Vajs vychází při své rekonstrukci prvotního znění evangelního textu staroslověnského z památek aprakosních, představujících časově starší jeho podobu, především z rukopisu Assemanova, ale je si vědom toho, že i ten třeba přijímat s jistými výhradami, neboť někdy se původnější čtení zachovala v tetraevangeliích. Za bezpečné kritérium prvotního znění pokládá starší necařhradské, předsyrské řecké varianty obrážející se v slovanském překladě. Vcelku dává za pravdu J. Dobrovskému, že cyrilometodějský překlad evangelií měl za řeckou předlohu recenzi cařhradskou, tzv. Lukianovu, ale s tím dodatkem, že tam, kde se od ní odchyluje, přiklání se k textům „západním“ (*western*), tj. předsyrským a palestinským. Podle Vajse byl tudíž řeckou předlohou prvotního cyrilometodějského evangelia nějaký kodex „smíšený“ neboli kompromisní, tj. „cařhradský, s hojnými variantami západními a palestinskými, řidčeji alexandrijskými“.

Ale též v samém slovanském textu evangelním se nacházejí jisté známky starobylosti, ukazující na cyrilometodějský původ toho nebo onoho textu. Jsou to jednak slova přejatá z řečtiny, jako *adv*, *aerъ*, *akridъ*, *vlasfimia*, *ipokritъ* apod., jež byla později při nové úpravě textu v Bulharsku nahrazována slovanskými (*тъмноe*, *въздучь*, *прогъ*, *chula*, *liceměrъ*), a jednak takzvané panonismy, tj. slova původu

starohornoněmeckého, jež pronikla do jazyka moravských a panonských Slovanů vlivem západních franských misionářů již před příchodem soluňských bratří a byla jimi převzata i do bohoslužebných textů, jako *попъ, постъ, оltарь, неприjazнь* („ďábel“).

Nové obzory v bádání o cyrilometodějském překladu evangelním otevřely dvě studie Karla Horálka: a) „Význam Savviny knihy pro rekonstrukci stsl. překladu evangelia“ (1948); b) „Evangeliáře a čtvero-evangelia. Příspěvky k textové kritice a k dějinám staroslověnského překladu evangelia“ (1954). Proti J. Vajsovi, který doporučoval spíše metodu tří textů, a v přibrání většího počtu rukopisů viděl nebezpečí zmatku, Horálek pojal do svých úvah text všech edicemi dostupných evangeliářů a tetraevangelií v časovém rozpětí čtyř staletí. Aby se vyhnul úskalí zmatků, stanovil si jako spolehlivější kritéria původnosti celkové vývojové tendence, opírající se o předběžnou charakteristiku původního překladu neboli o jeho předběžnou rekonstrukci, jejímž základem je společné jádro nejstarších rukopisů. Podle Horálka vyznačoval se překlad Konstantinův vysokou úrovní překladatelské techniky, vyplývající jednak z výborné znalosti obou jazyků, řeckého i slovanského, jednak z neobyčejné promyšlenosti práce a ze stylistické obratnosti. Proto se nerozpakuje připomenout jeho ocenění střízlivým jinak Alexandrem Brücknerem,¹⁶ který v něm viděl nejznamenitější filologické dílo 9. století, předčící gótský překlad Ulfilův. Jak ukázal Horálek ve své monografii o Sávově evangeliáři, zachoval se nám v tomto torzu, jemuž chybí počátek i konec (Savvina kniha, vydaná V. Ščepkinem 1903), na mnohých místech původní text ve znění jinde nedoloženém, právě s těmi jemnými volnostmi, které jsou příznačné pro Konstantinovo umění překladatelské a stavějí jeho dílo tak vysoko. Materiál Horálkův se dá ještě doplnit několika příklady volných překladů, které se nacházejí porůznu v citátech z evangelia v textech velkomoravských (srov. *Slavia* 26, 117–118).

Dvě předmluvy Konstantina-Cyrila k slovanskému překladu evangelia

I

Konstantin-Cyryl napsal původně v řeckém jazyku traktát, v němž vyložil zásady, jimiž se řídil při překladu evangeliáře do slovanštiny. Měla to být zároveň jeho obhajoba. Ze slovanského překladu tohoto traktátu se nám zachoval jen nepatrný zlomek, jeden pergamenový list, potrháný a zmačkaný, na němž ani jeden řádek není celý. Je to takzvaný Hil'ferdingův makedonský cyrilský list. E. F. Karskij¹⁷ jej klade v své paleografii do 11. století. Jazykově se však zdá být o něco mladší. Naposled byl otištěn v *Textech* M. Weingarta a J. Kurze (2. vyd. 1949, 108–110 podle vydání G. A. Il'jinského z roku 1906) s poznámkou, že podle prvního vydavatele I. I. Sreznevského obsahuje tento zlomek „výťah z předmluvy Jana Exarchy z jeho překladu ‚Bogoslovija‘ Jana z Damašku.“ Ve skutečnosti je poměr obrácený: Jan Exarcha ve svém prologu k překladu Bohosloví uvádí jen dva úryvky z Konstantinova traktátu, aniž ho arci jmenuje, přitom způsob, jakým cituje místo a překládání z řečtiny, svědčí o tom, že mu ušel jeho hlubší smysl. Nicméně text Jana Exarchy¹⁸ může posloužit při rekonstrukci původního znění, jak ukázal zdařilý pokus A. Vaillanta (*Revue des études slaves* 1948, 2–20), který nejen text Hil'ferdingova zlomku z velké části doplnil a přeložil, ale podal též k němu obsáhlý komentář, poskytující čtenáři možnost proniknout k jádru Konstantinovy myšlenky. Nevíme ovšem, co předcházelo na ztracených listech tohoto traktátu, nebo čím se končil.

Zachovaný úryvek svědčí o tom, že snaha o srozumitelnost, o správné vystižení smyslu, byla pro Konstantina při překládání evangelia věc zásadní a uvědomělá. Jeho pracovní metoda byla stále srovnávat smysl řeckého slova se slovanským, zkoumat jejich rezonanci i ve sféře citové a estetické. To ovšem předpokládalo u Konstantina i jeho spolupracovníků nejen povrchní, ale dokonalou znalost slovanské řeči, aby mohli posoudit hodnotu slovanského ekvivalentu po všech těchto stránkách. Ty skvělé volné překlady v nejstarším cyrilometodějském překladu evangelním nejsou věcí nahodilou, ale je to výsledek jejich promyšlené kritické zásady, kterou tato kusá předmluva vysvětluje a hájí.

Příklady jsou čerpány skoro vesměs z textů evangeliáře a jen výjimečně z částí kompletorních. Je patrné, že stať byla psána pro evangeliář ještě před zhotovením tetra. Dovolává se pro ospravedlnění vlastních zásad překladatelských dřívějších překladů, a to i kacírských. Zvláště má na mysli syrský překlad nestoriánů a cituje o tom list sv. Cyrila Alexandrijského Eulogiovi, že se nemůže vše, co praví kacíři, zamítat jako špatné. Znal tedy dobře dějiny evangelních překladů z řečtiny do různých jazyků. Co se týče jeho slovanského překladu, chtěl jej podat co nejvěrněji, slovo za slovem, nic neubírat ani nic nepřidávat, ale takovou doslovnost nebylo možno vždy zachovat pro rozdílnost řeči a jejich způsobů vyjadřovacích. Zmiňuje-li se také o tom, že nelze vždy zachovat v překladě u podstatných jmen mužský a ženský rod, věc celkem bezvýznamnou pro smysl, měl přitom na mysli hlubší, alegorický nebo symbolický jejich význam na jistých místech biblických, jako Mt 7,25–27: řec. *hoi potamoi*, slov. *řeky*, řeky valící se na dům vystavěný na skále nebo na písku, se vykládají o démonech napadajících člověka, nebo Mt 2,9: řec. *astér*, slov. *zvězda*, kterou spatřili mágové na východě, může také značit anděla (*phaenomen lucidum*). Hlavní věcí je vystihnout správný smysl, což podpírá výroky sv. Pavla a sv. Dionysia Areopagity. Tato šíře rozhledu i příklady, které volí pro ilustraci svého výkladu, že nelze vždy překládat doslovně, což vše ušlo Janu Exarchovi, dosvědčují jak filologický důmysl Konstantinův, tak i jeho hlubokou znalost interpretačních zásad teologických.

Na Moravě došlo brzy k doplnění evangeliáře na úplné čtveroevangelium za spolupráce učedníků slovanských apoštolů. Byl to jistý mezník v duchovním životě národa, první etapa ve snaze o překlad celé bible. Konstantin-Cyrl oslavil tento čin památnou básní, tzv. Proglasem.

Proglas neboli předzpěv ke čtyřem evangeliím objevil roku 1858 A. F. Hilferding v jednom pergamenovém rukopise srbském ze 14. století. Tam i v jiných rukopisech je označen sv. Konstantin-Cyrl jako autor této veršované skladby. Zprvu byl Proglas přetiskován jako próza, až teprve r. 1908 Jordan Ivanov a po něm jiní zdůraznili jeho rytmickou povahu. Zachoval se ve čtyřech opisech, z nichž nejstarší je Chilandarský z 13. století, další dva, Chludovův a Pečský, ze 14. a čtvrtý, Trojický, neúplný, až z 16. století. Nejlepší vydání s rozбором jazykovým a věcným podává Rajko Nahtigal (*RAZI*, 2, 1943, 79–111). Otázka autora zdá se mu ještě neřešitelnou: nedá prý se to dokázat, ale není vyloučeno, že Proglas je od samého Konstantina-Cyrla, a když ne od něho, pak od některého jeho nebo Metodějova žáka (93). A vskutku byl od mnohých, nejnověji od A. Vaillanta (*RÉS* 33, 1956, 24–25), označen za autora Proglasu jeden z předních učedníků slovanských apoštolů, Konstantin Bulharský, později biskup přeslavský, od něhož nepochybně pochází podobná skladba básnická, tzv. Abecední modlitba, složená týmž veršem jako Proglas. Nechybí však zastánci autorství Konstantina-Cyrla. Názor ten hájí E. Georgiev (*Dve proizvedenija na sv. Cirila*, Sofia 1938) a s ním souhlasí J. Vajs (*SL* 1940, 558–657) a F. Grivec (*AAV* 17, 1941, 272–275). Zvláště Roman Jakobson od počátku svých studií o staroslovanském verši poukazoval na jedinečný význam této básnické skladby Konstantina-Cyrla v dějinách středověké kultury (srov. jeho knihu *Moudrost starých Čechů*, New York 1943, 14–18; „St. Constantin’s Prologue to the Gospels“, *St. Vladimir’s Quarterly*, 1954, 19–23, s anglickým překladem Proglasu; „The Slavic Response to Byzantine Poetry“, XIIe Congrès international des études byzantines, VIII, Belgrade – Ochrid 1961, 264). V této naposled uvedené studii praví výslovně, že Proglas je svými záměry, ideami, slovníkem,

frazeologií a svou obrazovostí spojen s dílem Konstantinovým, jak je vědecky dokázáno, že není žádného důvodu brát jeho autorství v pochybnost. Náš soubor velkomoravských památek poskytuje možnost sledovat tuto spojitost Proglasu s životem jeho autora a s jeho myšlenkami, vyslovenými buď v rozepřích, nebo modlitbách.¹⁹ Jakožto živé slovo tohoto svěťce a významného dějinného činitele má Proglas nenahraditelnou cenu. Rysy Konstantina-Cyrila známé odjinud vystupují zřetelně i z tohoto jeho básnického díla. Je to mohutná šíře jeho ducha, vroucí patos slova, záliba v obrazném podávání nadpřirozených pravd, pro niž byl zván „loutnou podobenství“, a vůbec jemný smysl pro stylovou krásu.

V žádné literatuře té doby a ještě dlouho po ní nenacházíme podobného vášnivého apelu k národu, aby dbal o knihy ve své řeči. V Proglasu vedle evangelií děje se též zmínka o Apoštolu a o Prorocích. Z toho je vidět, že tehdy byl již také pořízen slovanský lekcionář z ostatních mimoevangelních knih Nového zákona, tzv. Apoštol, a výbor čtení starozákonních čili tzv. *parimejnik*. Ke kodifikaci celého překladu biblického došlo až v posledních letech života Metodějova.

Proglas je psán dvanáctislabičným veršem s céсурou (přerývkou) po páté nebo řídčeji po sedmé, zcela výjimečně i po šesté slabice. Jde tu o pouhý sylabismus, který jen počítá slabiky a neohlíží se na přízvuk a kvantitu slov. Zato jsou verše proniknuty hojnými prvky eufonickými, z nichž vedle aliterace nápadně vystupuje zvlášť patetická anafora, s důrazem opakující totéž slovo na počátku několika veršů za sebou. Ve všem tom se Konstantin řídil, sám autor mnoha řeckých skladeb, řeckými vzory.

Překlad ostatních knih biblických

APOŠTOL

Ostatní knihy Nového zákona kromě evangelií bývají zahrnovány pod společným názvem Apoštol. I tento Apoštol byl přeložen na Moravě Cyrilem a Metodějem, napřed jen v podobě zkrácené jako výbor perikop čili tzv. Praxapoštol, a později, snad ještě v období velkomoravském, byl doplněn překladem ostatních částí. Ale žádný z jeho zachovaných textů se nerovná stářím kodexům evangelním. Z pozdější doby známe více rukopisů Apoštola obou typů: lekcionáře čili Praxapoštola i úplného Apoštola, ale do 15. století jsou celkem vzácné. Několik nejstarších je zpřístupněno edicemi. Je to arci jen nepatrná část bohatého rukopisného materiálu. Pokud můžeme srovnávací analýzou proniknout k jeho prvotní podobě cyrilometodějské – učinil to v jednom ze svých posledních děl Vatroslav Jagić²⁰ –, musíme přiznat, že i překlad Apoštola se vyznamenává stejnou formální dokonalostí jako překlad evangelní a že v něm lze pozorovat téhož ducha volnosti, která se neváže otrocky na řecký text.

ŽALTÁŘ

Mezi nejstarší překlady cyrilometodějské patří také žaltář, jehož bylo nezbytně potřeba k recitaci církevních hodinek. Slovanská legenda (ŽK 15) se výslovně zmiňuje o tom, že Konstantin-Cyryl, když přišel

na Moravu, učil své žáky jitřním i ostatním hodinkám, nešporám a kompletáři. Tento prvotní překlad se nám nejvěrněji zachoval v jednom hlaholském rukopise z 11. století v knihovně kláštera sv. Kateřiny na hoře Sinaj a byl již dvakrát vydán: L. Geitlerem r. 1883 v Záhřebu a S. Severjanovem 1922 v Petrohradě. Později v Bulharsku byl tento cyrilometodějský text opatřen komentářem jednak Theodorétovým, jednak Pseudo-Athanasiovým neboli anonymním, a opisoval se v této složitější podobě, takže v 11. a 12. století převládají v církevněslovanském písemnictví tyto komentované žaltáře nad prostými. Oba tyto typy komentovaného žaltářního textu byly rovněž nově vydány: Theodorétův z ruského Čudovského žaltáře V. Pogorělovem (1910) a Pseudo-Athanasiovův ve velkolepé edici žaltáře Boloňského V. Jagićem (1907). Charvátskohlaholské žaltáře popsal a přetiskl J. Vajs: *Psalterium palaeoslovenicum croatico-glagoliticum* (Praha 1916). Vajs se také pokusil řešit otázku, které recenze byla řecká předloha staroslověnského překladu žaltáře (BZS 8, 1939–46, 55–88), a dospěl k závěru, že to byla byzantská recenze lukianovská. K tomu však dodatečně zjistil J. Laurenčík („Nelukianovská čtení v Sinajském žaltáři“, *Slovanské studie* 1948, 66–83), že v tomto nejstarším překladě je řada míst obsahujících čtení nelukianovská. K tomuto novému kritickému materiálu se bude muset přihlížet při konečném hodnocení staroslověnského žaltáře. Žaltář byl jistě při časté recitaci ovládnán z paměti duchovními osobami a měl pro množství svých stylových prostředků, jimiž mohl působit na soustředěnost myšlenky a zesílení emfatičnosti a expresivnosti v řeči, nemalý vliv na vývin velkomoravského spisovného jazyka.²¹

STARÝ ZÁKON

Panuje-li o překladu Nového zákona a žaltáře v kruzích odborníků celkem shoda, představuje otázka překladu ostatních knih Starého zákona značnou nesnáz. Obyčejně se cituje v té souvislosti zpráva slovanské legendy Metodějovy (ŽM 15). Někteří (Iv. Jevsejev, Iv. Ohijenko) berou slova legendy doslovně a tvrdí, že Metoděj skutečně ke konci

svého života za spolupráce dvou kněží tychografů („skoropisců“) přeložil celý Starý zákon kromě knih Makabejských v osmi měsících. Jiní vykládají zprávu legendy v ten smysl, že Metoděj tehdy přeložil jen výbor ze starozákonních čtení pro účely bohoslužebné čili tzv. parimejnik, jehož text zachovaný v mnoha rukopisech – nejstarší jsou Grigorovičův z 12.–13. století a Lobkovův z let 1294–1320, oba bulharské redakce – má opravdu v svém jazyku známky cyrilometodějského původu.²² Parimejnik jako bohoslužebná kniha se udržel v církevní praxi do 14. a místy i do 15. a 16. století. Když však mezitím jeho biblická čtení, hlavně z Geneze, byla pojata do triodia, do minejí a trebniku, vyšel postupně z užívání, a jako nepotřebná bohoslužebná kniha nebyl vůbec tištěn.

Jeden z hlavních důvodů, proč se zamítá legendární zpráva o úplném překladu Starého zákona Metodějem, je ten, že se nezachoval ani jeden jeho opis. Fakt ten vystupuje zvlášť nápadně v historii ruské bible Gennadiovy. Novgorodský arcibiskup Gennadij v boji proti herezi judaistické (*jerest' židovstvjuščich*), jež se opírala ve svém učení o Starý zákon, chtěl mít po ruce celý církevněslovanský text starozákonní a dal jej hledat všude po klášteřích na Rusi a na Balkáně, ale bez výsledku. Nezbyvalo, než aby se sám chopil díla a našel si vhodné pomocníky. Mezi nimi byl i jeden dominikán jménem Venjamin, znalý též řeckého jazyka. Gennadijova Bible,^{22a} první úplná bible církevněslovanská, byla dohotovena r. 1499, tedy víc než sto let po vzniku staročeského biblického svodu, v době, kdy v Čechách, nehledě ke čtyřiceti rukopisům, vyšly již dva biblické prvotisky. Přitom ještě celá řada starozákonních knih v této bibli Gennadijově byla úplně nebo zčásti přeložena z latiny.

Ponevadž se Metodějův úplný překlad Starého zákona nikde nenašel, neplyne z toho ještě, že nikdy neexistoval.²³ Přitom nebyla dostatečně zhodnocena jedna významná okolnost, svědčící o vysoké technické úrovni rukopisné dílny na Moravě, že při této kodifikaci starozákonního překladu bylo použito dvěma kněžími „skoropisci“ hlaholské tachygrafie (srov. *Slavjanska filologija*, sv. II, 1963, Sofija, str. 74). Na Moravě sotva byl čas pořídít za hrozícího pronásledování, zvlášť po smrti Metodějově, více opisů, ale jsou jisté důvody, které se zdají